

Agresivno ponašanje kod djece rane i predškolske dobi

Fiamengo, Maja

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:028288>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA RANI I PREDŠKOLSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE

MAJA FIAMENGO

**AGRESIVNO PONAŠANJE KOD DJECE RANE I PREDŠKOLSKE
DOBI**

ZAVRŠNI RAD

SPLIT, 2020.

SVEUČILIŠTE U SPLITU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA RANI I PREDŠKOLSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE

**AGRESIVNO PONAŠANJE KOD DJECE RANE I PREDŠKOLSKE
DOBI**

ZAVRŠNI RAD

Studentica: Maja Fiamengo

Mentor: doc.dr.sc. Esmeralda Sunko

Komentor: dr.sc. Toni Maglica

SPLIT, rujan 2020.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Agresivno ponašanje	2
2.1. Klasificiranje agresivnog ponašanja	2
2.2. Etiologija agresivnog ponašanja	4
2.1.1. Individualni i biološki čimbenici	4
2.1.1.1. Dobne i spolne razlike u agresivnosti	8
2.1.2. Okolinski čimbenici	10
2.1.2.1. Utjecaj obitelji na razvoj agresivnog ponašanja	11
2.1.2.2. Utjecaj medija na agresivno ponašanje	14
3. Agresivno ponašanje djece predškolske dobi	16
3.1. Raširenost agresivnog ponašanja unutar dječjeg vrtića	17
4. Intervencije kod agresivnog ponašanja	19
4.1. Intervencije unutar ustanove	20
4.1.1. Kognitivno – bihevioralni tretman	22
4.2. Intervencije kod kuće	24
5. Zaključak	27
LITERATURA	29

1.Uvod

Predškolska dob vrijeme je intenzivnog razvoja i promjena. Djeca se tek upoznaju sa svijetom oko sebe i sa društvenim normama. Ponekad dječja ponašanja odstupaju od onoga što odrasli ljudi smatraju prihvatljivim. Kada dijete nanosi bol ili štetu drugim osobama, stvarima ili samome sebi, njegovo se ponašanje smatra agresivnim. Ipak, važno je osvijestiti da agresivno ponašanje uključuje namjeru nanošenja štete. Agresivnost je ponekad prirodno ponašanje koje je uzrokovano frustracijama i istraživanjem granica. Važno je znati razlikovati agresivnost sa namjerom nanošenja štete ili povrede sa agresivnošću koja je prirodna u pojedinoj razvojnoj fazi te razlikovati agresivnost po vrsti sukladno namjeri koja stoji iza agresivnog ponašanja. Ipak, uloga je odgajatelja, roditelja, stručnih suradnika i drugih djetetu bliskih osoba da dječja agresivna ponašanja usmjere prihvatljivijim načinima izražavanja nezadovoljstva.

Različite su teorije nastanka agresivnosti. Dok se neki autori priklanjaju biološkim teorijama, drugi autori smatraju da je agresivnost ponašanje naučeno iz okoline. U ovom ćemo radu prikazati glavne čimbenike na kojima se temelje obje teorije. Novija istraživanja slažu se u tome da je agresivnost kombinacija bioloških, okolinskih i psiholoških čimbenika. Dječja se agresivnost razlikuje po spolu i po dobi, što se poklapa sa razvojnim fazama djeteta. Kako dijete usvaja pravila ponašanja i uči društveno prihvatljive oblike izražavanja emocija, agresivnost se smanjuje, a prosocijalna ponašanja intenziviraju.

Ukoliko dječja agresivna ponašanja s vremenom ne jenjavaju i prijeđu granicu prihvatljivog za pojedine razvojne faze, primjenjuju se intervencije. Važno je ne potiskivati emocije, pa tako ni ljutnju, koja se usko vezuje uz agresivno ponašanje. Potiskivanje emocija može dovesti do razvijanja psihosomatskih simptoma, manjka samopouzdanja i nezadovoljstva. Agresivno je ponašanje važno pokušati razumjeti, pronaći mu uzrok i nastojati ga preusmjeriti na društveno prihvatljiva ponašanja, ali nikada ga ne potiskivati. Intervencije su moguće unutar ustanove i unutar obiteljskog doma. Gdje god se pojavljivalo i s njim se radilo, važno je osvijestiti da agresivno ponašanje nije odgovor na agresivno ponašanje. Važno je biti strpljiv, miran i imati razumijevanja kako se ne bi narušili međusobni odnosi i kako bi se postigli optimalni rezultati.

2. Agresivno ponašanje

Agresivnost se definira kao društveno neprihvatljivo ponašanje s namjerom nanošenja štete osobi ili imovini (Essau i Conradt, 2006, prema Klarin, Miletić i Šimić Šašić, 2018). Stručnjaci se slažu da je agresivnost antisocijalni oblik ponašanja, suprotan od prosocijalnog – društveno poželjnog ponašanja, dijeljenja i suradnje. Svako nanošenje štete osobi ili imovini ne smatra se agresijom budući da se ponekad šteta i povreda nanose slučajno ili su nužne i iako je šteta učinjena, nije učinjena namjerno (Jhangiani, Tarry i Stangor, 2011). Agresivno ponašanje je ponašanje koje namjerno šteti osobi koja se ponaša agresivno, drugim osobama i imovini (Katalinić i Šendula Jengiđ, 2017).

Svjetska zdravstvena organizacija agresivnost definira kao namjernu primjenu fizičke sile ili moći, stvarne ili s ciljem zastrašivanja, nad samim sobom, drugom osobom, grupom ili zajednicom, koja rezultira ili će s velikom vjerojatnošću rezultirati povrjeđivanjem, smrću, osjećajem uskraćenosti, psihičkim poremećajima ili smetnjama u razvoju (Kušević i Melša, 2017). Agresivnost je vrlo složeno socijalno ponašanje. „Agresivnost je sastavni dio nasilja, ali se nasilno ponašanje ne temelji samo na agresivnim emocijama“ (Juul, 2018: 35).

Agresivno ponašanje svrstava se u eksternalizirane poremećaje, zajedno s ljutnjom, neprijateljstvom i delikventskim ponašanjima. Djeca s eksternaliziranim poremećajima ne kontroliraju dovoljno svoje ponašanje i njime ometaju druge i/ili sebe (Boričević Maršanić, Karapetrić Bolfan, Paradžik, Šarić, Zečević, 2015). Ne upravljaju adekvatno negativnim emocijama, a to je posebno vidljivo u predškolskoj dobi kada djeca još nisu usvojila društvene norme ponašanja (Klarin i sur., 2018). Djeca koja pokazuju agresivna ponašanja svrstavaju se u djecu s teškoćama, precizirano u kategoriju djece s teškoćama u učenju, i emocionalnim i ponašajnim problemima (Bouillet, 2019). Pri definiranju agresivnosti ključno je neprihvatljivo ponašanje i namjera nanošenja štete, ali je agresivno ponašanje nemoguće jednoznačno odrediti budući da su u pozadini različiti razlozi za njegov nastanak (Juul, 2018).

2.1. Klasificiranje agresivnog ponašanja

Agresivnost se može podijeliti prema obliku i funkciji. Prema obliku, agresivnost se dijeli na fizičku agresiju (udaranje, grizenje) i verbalnu agresiju (prijetnje, zadirkivanje) (Vasta i sur., 2005). Prema funkciji, agresivnost se dijeli na instrumentalnu agresiju kojoj

je cilj pribavljanje nečega pri čemu se agresivnost koristi kao instrument za postizanje nekog cilja i na neprijateljsku (osvetničku) agresiju kojoj je cilj nanijeti bol, štetu ili ozljedu (Đuranović i Opić, 2013).

Agresivnost se može klasificirati i s obzirom na situaciju u kojoj je ponašanje potaknuto neutralnim ili endokrinim (sustav žlijezda s unutarnjim izlučivanjem – hormoni) čimbenicima: predatorna agresija, agresija među muškim spolom, agresija uzrokovana strahom, iritabilna, instrumentalna, teritorijalna agresija i majčinska agresija (Moyer, 1968, prema Kušević i Melša, 2017). Kod djece se agresija dijeli na: normalnu, neprijateljsku i potisnutu. Normalna agresivnost nema neprijateljsko značenje i prirodno se javlja u razvoju djeteta, neprijateljska agresivnost se dijeli na heteroagresivnu (prema životinjama, ljudima, predmetima) i autoagresivnu (prema sebi), a potisnuta agresivnost se javlja kod velikog straha od kazne i može imati psihosomatske učinke (Đuranović i Opić, 2013).

Može se podijeliti i na reaktivnu i proaktivnu. Reaktivna agresija je reakcija na vanjski podražaj, primjerice prijetnju ili zadirivanje (Kušević i Melša, 2017). Najčešće je isprovocirana ljutnjom. Nastaje zbog osjećaja frustracije i nedostatka emocionalne kontrole (Cote, Girard, Nagin, Tremblay, 2018). Proaktivna se agresija koristi namjerno kako bi se postigao neki cilj ili dobila nagrada (Kušević i Melša, 2017). Veže se uz kasnija antisocijalna i problematična ponašanja. Suprotno nekim drugim oblicima agresije, proaktivna agresija s vremenom ne jenjava, već najčešće ostaje stabilna ili se pojačava (Cote i sur., 2018).

Agresija koja je kronična može ostaviti dugotrajne posljedice na funkcioniranje pojedinca, primjerice na zaposlenje ili održavanje odnosa, dok indirektna agresija ovisno o načinu na koji je usmjerena može ostaviti pozitivne tragove u izgradnji karijere i strastvenim odnosima prema nečemu ili negativne posljedice usmjerene na samog pojedinca – anksioznost, depresiju, osjećaj manje vrijednosti. Indirektna agresija usmjerena je na manipuliranje ostalima ovisno o socijalnom kontekstu (Cote i sur., 2018). „Kao poseban oblik navodi se relacijska agresivnost kojoj je svrha nanijeti štetu drugome putem uništavanja veza, prijateljstava, odnosno socijalnoga statusa osobe“ (Kušević i Melša, 2017: 106).

Dobro iskomunicirana agresija naziva se konstruktivna agresija i neki autori smatraju da može na pozitivan način utjecati na ljudske odnose, građenje karijere, sport i strast prema napretku. Agresija usmjerena na nasilje i povrjeđivanje drugih naziva se

destruktivna agresija (Juul, 2018). Od ranog djetinjstva moguća je i pojava autoagresije (samopovrjeđivanje), te potisnute agresije potaknute raznim psihosomatskim simptomima kao što je npr. strah od kazne (Kušević i Melša, 2017). Poseban oblik agresije je premještajna agresija koja nije usmjerena na izvor agresije, već na nešto potpuno nepovezano (Vasta i sur., 2005).

2.2. Etiologija agresivnog ponašanja

Mišljenja oko nastanka agresije različita su. Dok neke teorije i autori agresivnost smatraju urođenom i biološki određenom, drugi nastanak agresivnih ponašanja pripisuju u potpunosti okolinskim čimbenicima. Istraživanja su pokazala da se agresija pojavljuje već u ranoj dobi, ali se podudara s razvojem dječje motorike. Ovo je potaknulo brojna longitudinalna istraživanja koja proučavaju je li agresivnost urođena i razvija se kako i dječje sposobnosti ili je naučena, a rana agresivnost nastaje samo kao posljedica istraživanja svojih sposobnosti i osobnih granica (Cote i sur., 2018).

U novijim istraživanjima autori se uglavnom slažu da je agresivnost kombinacija više čimbenika: intrapsihičkih, interpersonalnih i okolinskih (Katalinić i Šendula Jengi, 2017). Agresivnost je posljedica djelovanja bioloških, psiholoških i socijalnih čimbenika (Boričević Maršanić i sur., 2015). „Razmišljajući o biologiji nasilja moramo istodobno razmišljati i o obitelji, traumama i široj društvenoj zajednici koja je pomogla oblikovati jedinku“ (Jukić i Savić, 2014: 112). Biološki čimbenici su u gotovo stalnoj interakciji sa psihosocijalnim i kao takvi se samo eksperimentalno mogu promatrati odvojeno. Model koji zajednički promatra individualne i kontekstualne čimbenike naziva se ekološki model (Katalinić i Šendula Jengi, 2017), a pristup koji na agresivnost gleda kao na proces uzrokovan mnogim faktorima naziva se multifaktorski pristup (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003).

2.1.1. Individualni i biološki čimbenici

U psihoanalitičkoj teoriji, agresivnost se objašnjava kao biološki utemeljen nagon i vječna borba između nagona smrti i nagona života, pri čemu je cilj nagona smrti uništiti nagon života agresivnošću i autodestruktivnim ponašanjem (Freud, 1920, prema Kušević i Melša, 2017). Ako snaga nagona postane prejaka, dijete je umanjuje koristeći se agresivnim postupcima i izravnim ili neizravnim izražavanjem ljutnje, preusmjeravanjem neprihvatljivih nagona u društveno prihvatljive zamjene i agresijom koja se odvija u mašti

(Kušević i Melša, 2017). Kod prosječnog djeteta vrhunac fizičke agresije je u dojenaštvu i ranom djetinjstvu te opada u kasnom djetinjstvu i adolescenciji. Ovakva istraživanja sugeriraju da se djeca odvikavaju od instinktivnog ponašanja, a ne uče ponašanje modeliranjem i promatranjem. Smanjena upotreba fizičke agresije nakon ranog djetinjstva podudara se sa sposobnostima samoregulacije te kognitivnim i jezičnim razvojem (Cote i sur., 2018).

Postoje longitudinalna istraživanja koja agresivnost objašnjavaju kao genetski ili biološki uvjetovano ponašanje, te tvrde da su se vršnjačke procjene agresivnosti u dobi od osam godina pokazale kao prediktor agresivnosti u dobi od trideset godina (Eron i sur., 1987, prema Vasta i sur., 2005). Teoriju agresivnosti kao genetski uvjetovanog ponašanja podržavaju neurobiolozi budući da disfunkcija gena koji su odgovorni za otpuštanje serotonina i dopamina ima ulogu u patofiziologiji agresije i nasilja (Jukić i Savić, 2014). Neka istraživanja 50% varijance agresivnog i antisocijalnog ponašanja pripisuju genima (Boričević Maršanić i sur., 2015).

Biološki uvjetovana agresivna ponašanja objašnjavaju se hormonima, urođenim temperamentom i mehanizmima dominacije (Vasta i sur., 2005). „Ostali biološki čimbenici obuhvaćaju reaktivnost kortizola, testosterona, abnormalnu razinu serotonina i temperament te strukturne i funkcionalne promjene u mozgu na razini bihevioralnog aktivacijskog sustava (BAS) koji potiče ponašanja koja dovode do nagrade uz deficite bihevioralnog inhibicijskog sustava (BIS) odgovornog za anksioznost i inhibiciju ponašanja“ (Boričević Maršanić i sur, 2015: 184).

Hormoni mogu imati značajnu ulogu u izraženosti agresivnih ponašanja, pogotovo hormon testosteron. Iako igra ulogu u izraženosti agresivnog ponašanja, ne postoje dokazi da ga testosteron uzrokuje (Jhangiaini i sur., 2011). Istraživanja su pokazala da mladići sa višom razinom testosterona u krvi pokazuju više agresivnih ponašanja, osobito osvetničke agresije (Olweus, 1983, prema Vasta i sur, 2005). Iako je viši kod muškaraca, testosteron može u manjoj mjeri imati utjecaj i na agresivno ponašanje kod žena (Jhangiaini i sur., 2011). Osim testosterona, na agresivnost mogu utjecati i hormoni serotonin i dopamin, tj. poremećaji koji uzrokuju njihov izostanak (Jukić i Savić, 2014).

Temperament je aspekt ličnosti proučavan u male djece, koji uključuje dječju emocionalnu ekspresivnost i spremnost na odgovore na podražaje (Vasta i sur., 2005). Sastoji se od individualnih razlika u reagiranju i samoregulaciji. Temperament se sastoji od

dva glavna sistema: bihevioralno inhibicijski (BIS) i bihevioralno aktivacijski (BAS). BAS facilitira određena ponašanja, a BIS ih inhibira. Sniženi BIS povećava strah od posljedica, a smanjeni BAS je osjetljiviji na kaznu i situacije doživljava negativnijima (Bookhout, Hubbard i Moore, 2019). Neka se djeca rađaju sa „teškim“ temperamentom, a longitudinalna istraživanja su pokazala da su bebe koje su sa šest mjeseci bile procijenjene kao „teške“ kroz sljedećih pet godina pokazivale više agresivnih ponašanja od svojih vršnjaka (Bates, Maslin i Frankel, 1985, prema Vasta i sur., 2005). Uzrok tomu je činjenica da se temperament pokazao relativno stabilnim tokom vremena, ali na stabilnost ili promjene agresivnog ponašanja utječe i socijalizacija (Bookhout i sur., 2019).

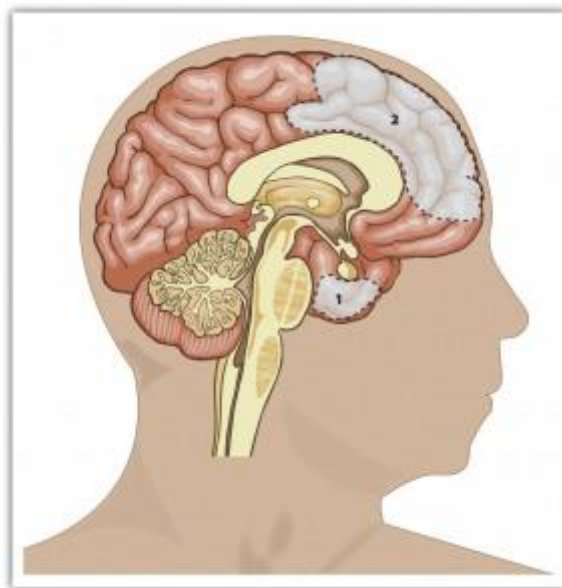
Etnolozi smatraju agresivnost evolucijskim mehanizmom dominacije. Suprotno najčešćoj definiciji agresije kao antisocijalnog i nepoželjnog oblika ponašanja, etolozi agresivnost smatraju biološki određenim ponašanjem koje se prenosi s generacije na generaciju, te koristi pojedincu i cijeloj vrsti (Cairns, 1986, prema Vasta i sur., 2005). Neurobiolozi životinjsku agresivnost pripisuju hipotalamusu koji prima nagon za zadovoljavanje gladi. Diskutabilno je koliko je to agresija, a koliko potreba za preživljavanjem i opstankom vrste budući da ni životinje ne pokazuju ista ponašanja prema jedinkama svoje vrste i neprijateljske vrste (Jukić i Savić, 2014). U životinjskom se svijetu agresivnost ne smatra nužno negativnom jer je adaptivnog karaktera (Katalinić i Šendula Jengi, 2017). Ljudska bića se u svom prirodnom stanju smatraju životinjama, a društvo nametanjem zakona i reda potiskuje prirodni instinkt prema agresiji (Hobbes, 1651, prema Kušević i Melša, 2017). Istraživanja su pokazala da mala djeca pokazuju ponašanja slična kao i neke životinjske vrste, npr. majmuni. Agresivnim ponašanjima i upotrebom tjelesne sile uspostavljaju dominaciju nad manje dominantnom djecom, te prijetećim pokretima i manje nasilnim ponašanjima zadržavaju tu dominaciju (Fishbein, 1984, Sluckin, 1980, prema Vasta i sur., 2005).

Neka istraživanja smatraju postojeće hiperaktivno ponašanje kod djece okidačem za razvoj agresivnog ponašanja. Hiperaktivni poremećaj/deficit pažnje (ADHD) definira se kao razvojni poremećaj samokontrole koji može biti praćen nemirom i impluzivnošću (Bouillet, 2019). ADHD je poremećaj izvršnih funkcija koje uključuju sposobnost reguliranja ponašanja i radno pamćenje (Pospiš, 2009, prema Dudaš i Velki, 2016). Djeca s ADHD poremećajem imaju teškoće pri rješavanju zadataka, sjedenju mirno na mjestu, planiranju i razmišljanju prije nego što reagiraju. Upravo se ta impluzivnost smatra okidačem za razvoj agresivnih ponašanja (Craig 1998, prema Dudaš i Velki, 2016).

Impluzivnost se smatra jednim od glavnih razloga za razvoj reaktivne agresije (Cote i sur., 2018). Djeca i adolescenti s dijagnosticiranim ADHD-om pokazivala su oblike verbalne agresije, fizičke agresije, impluzivnog uništavanja imovine i bratske agresije (Connor i Ford, 2012, prema Dudaš i Velki, 2016). Impluzivna djeca pokazuju manji prag tolerancije na frustracije, pa najčešće na njih reagiraju agresijom (Olweus, 1994, prema Dudaš i Velki, 2016). Istraživanja gena koji mogu biti odgovorni za agresivno ponašanje značajno su se poklapali sa poremećajem hiperaktivnosti i deficitom pažnje (Jukić i Savić, 2014). Istraživanja su pokazala da su se u mjerenjima agresivnosti djeca sa ADHD-om pokazala agresivnija od kontrolne skupine (Connor i sur., 2010, prema Dudaš i Velki, 2016). Osim ADHD poremećaja, sa agresivnošću se povezuju i Touretteov sindrom kojeg karakteriziraju periodični ispadi bijesa i neka ponašanja koja pokazuju djeca sa poremećajima iz autističnog spektra (Ibrahim, McCauley, Piasecka, Sukhodolsky i Smith, 2016).

Kada agresija prijeđe u veća nasilna ponašanja i postaje u većoj mjeri slična životinjskom, neurobiologija to tumači oštećenjem amigdale u mozgu jer neka teška kaznena djela počinjena iz agresije ne mogu objasniti samo vanjski stresori i osobni i obiteljski problemi (Jukić i Savić, 2014). Amigdale su parne nakupine jezgara u sljepoočnim režnjevima koje utječu na emocionalnu kontrolu i senzornu stimulaciju. Amigdale između ostalog imaju funkciju da opasne događaje zapamte i izbjegnu u budućnosti, tako da se poremećaj obje amigdale vezuje čak i uz potpuni izostanak straha (Jhangiani i sur., 2011). Izostanak straha se također vezuje uz agresivna ponašanja jer se agresivni pojedinac ne boji posljedica svog ponašanja i opasnih situacija (Bookhout i sur., 2019). „Put do donošenja odluke o počinjenju nekog osobito agresivnog djela ili akta nasilja može tako početi od neadekvatnog emocionalnog procesuiranja na razini amigdala, pridruživanja prevelikog zadovoljstva agresivnom činu u nukleusu akumbensu, s greškama i propustima na svim naknadnim spomenutim razinama obrade i planiranja da bi napokon prefrontalni korteks, možda i sam aberantan zbog ozljeda ili neupadnih funkcionalnih problema, pogrešno identificirao moguće kazne i nagrade i planirao akcije koje su u potpunosti nesukladne socijalnim normama“ (Jukić i Savić, 2014: 111). Osim amigdale, na agresivnost utječu i dublje strukture mozga (npr. amigdaloidna jezgra) i komunikacija sa neurotransmitterskim sustavima te geni. Disregulacija bilo kojeg od tih čimbenika može dovesti do rizičnih i društveno neprihvatljivih ponašanja (Katalinić i Šendula Jengiđ, 2017). Bilokakvo oštećenje amigdale i prefrontalnog korteksa može uzrokovati pojavu

agresivnih ponašanja. Postoje slučajevi odraslih ljudi koji cijelog života nisu pokazivali agresivna ponašanja, ali su nakon prometne nesreće sa teškim ozljedama glave počeli pokazivati oblike rizičnih ponašanja (Jukić i Savić, 2014). To se događa zbog toga što su amigdala i prefrontalni korteks smješteni u mozgu i podložni ozljedama (*slika 1*). Broj 1 označava amidgalu, a broj 2 prefrontalni korteks (Jhangiani i sur., 2011).

Slika 1. Ključne strukture u mozgu zadužene za reguliranje agresivnog ponašanja

2.1.1.1. Dobne i spolne razlike u agresivnosti

U predškolskoj je dobi agresivno ponašanje najistaknutije. Djeca su orijentirana prema unutra i još nemaju razvijenu sposobnost prikrivanja vlastitih osjećaja. Najvažnija krizna razdoblja kod djece su: u osmom mjesecu života (dijete počinje razlikovati poznato od nepoznatog, što mu stvara osjećaj nesigurnosti), u trećoj godini života (spoznaja vlastitog ja i razdoblje prkosa, određivanje vlastitih granica) i u šestoj godini života (priprema za školu, promjena sredine) (Ortner, 2007). U dobi do 5 godina bijes i tjelesna agresivnost uobičajena su ponašanja. Ako malo dijete, primjerice grize svoje vršnjake, oko 80% posto tih ugriza nemaju veze sa agresivnim ponašanjem, već su pokazatelji frustracije koju ta djeca svakodnevno prirodno doživljavaju i dio su razvoja (Juul, 2018). Iako su istraživanja pokazala da djeca već s dva mjeseca primjećuju vršnjaka, a sa šest mjeseci mu se osmjehuju, djeca su i dalje kognitivno u toj dobi usmjerena samo na jednu stvar. Tako će malo dijete, ako se igra nekim predmetom, izraziti agresivno ponašanje (instrumentalnu

agresiju) prema djetetu koje mu taj predmet želi oteti, ali to ne čini iz mržnje, već iz razloga što je trenutno fokusirano na taj predmet i taj je predmet njegova trenutna želja, a dijete je „prepreka“ koja mu se našla na putu do tog predmeta (Ladd, 1999, prema Cakić i Velki, 2014). Dijete u takvim situacijama ne napada drugo dijete jer ga mrzi ili zato što je agresivno, već pokušava uspostaviti osobne granice (Juul, 2018). Istraživanja pokazuju da oko 13% trogodišnjaka ima ispade bijesa i tuče se s vršnjacima (Underwood 2004, prema Cakić i Velki, 2014). Također, djeca su do određene dobi kognitivno sposobna fokusirati se samo na jednu stvar, točnije fokusirani su samo na sam čin, a ne sagledavaju uzrok i namjeru. Npr. dijete će pokazati jednaku reakciju na slučajan udarac u prolazu i na namjeran udarac jer je u tom trenutku fokusirano samo na to da je udareno, ali ne i na uzrok i namjeru udarca. Prema Piagetu, dijete u predoperacijskom razdoblju (2 do 7 godina), ima ograničenu sposobnost predočavanja iskustva i egoistički promatra svijet, što znači da nije sposobno predočiti tuđe razmišljanje, već misli da svi vide ono što i ono vidi, osjećaju što ono osjeća, misle što ono misli (Boričević Maršanić i sur., 2015). Prema dječjoj agresivnosti u ranoj dobi treba pristupati objektivno, te razlikovati agresivnost sa namjerom nanošenja štete ili povrede od prirodnog ponašanja u određenoj razvojnoj fazi. Ispadi bijesa i iritabilno ponašanje najčešće su vrste pokazivanja agresije, a značajno opadaju u dobi 5-7 godina (Cakić i Veliki, 2014). Takvi ispadi kod djece od 1-4 godine nazivaju se „tantrumima“ i pojavljuju se čak 5-9 puta tjedno u trajanju do 15 minuta. Najčešće uključuju udaranje, grizenje, guranje i plakanje (Ibrahim i sur., 2016). U istraživanju provedenom na djeci u dobi od 6 do 13 godina dokazano je da dječja agresivnost nije linearna, već se smanjuje ulaskom u pubertet (Cote i sur., 2018). U dobi između 18 mjeseci i 5 godina nema izravne veze između pojavljivanja određene vrste agresije i dobi (Hay, 1984, prema Vasta i sur., 2005). Ipak, postoje dokazi da tjelesna i instrumentalna agresija (agresija radi pribavljanja nečega) prevladavaju kod djece mlađe dobi, a neprijateljska i verbalna agresija kod djece školske dobi i starije (McAbe i Lipscomb, 1988, prema Vasta i sur., 2005).

Istraživanja pokazuju da su dječaci skloniji eksternaliziranim poremećajima u koje spada agresivnost, a djevojčice su sklonije internaliziranim poremećajima (Klarin i sur., 2018). Dječaci i djevojčice različito izražavaju agresivnost. Dok su dječaci skloniji fizičkom obračunu i instrumentalnoj agresiji, djevojčice su sklonije ponašanjima kao što su ogovaranje, isključivanje iz društva, vrijeđanje (Cakić i Velki, 2014). Dječaci češće stupaju u kratke i intenzivne sukobe, dok sukob djevojčica traje mnogo dulje i ostavlja dugotrajnije

posljedice na njihov odnos (Juul, 2018). Djevojčice su sklonije relacijskoj agresivnosti, kojoj je svrha nanijeti štetu putem socijalnog statusa osobe (Kušević i Melša, 2017). Različita su objašnjenja za ovakvo ponašanje. Cakić i Velki, (2014) navode (prema Keenan i Shaw, 1993) važnost utjecaja spolnih stereotipa na ponašanje djeteta. Djevojčice se potiču na suosjećanje i prosocijalna ponašanja, a teškoće više usmjeravaju na internalizirane probleme u ponašanju. „Tu hipotezu podržavaju ponašanja roditelja prema djeci predškolske dobi kada više tjelesno kažnjavaju sinove, dok se za discipliniranje djevojčica više koriste objašnjavanjem“ (Cakić i sur., 2014: 16). Neka istraživanja pokazuju da su djevojčice jednako fizički agresivne kao dječaci, ali to bolje sakrivaju od odraslih, budući da je takvo ponašanje društveno neprihvatljivije među djevojčicama, nego među dječacima (Kušević i Melša, 2017). Naime, kod djevojčica se potiče empatija i ovisnost o drugima, a dječaci očekuju nižu razinu neodobravanja i nisu zabrinuti reakcijama okoline na agresivno ponašanje koliko i djevojčice (Klarin i sur., 2018). U razdoblju dojenaštva i ranog djetinjstva ne postoje značajne razlike u agresivnosti između spolova. Razlike se počinju pojavljivati u predškolskoj dobi (Kušević i Melša, 2017). Djevojčice agresivno ponašanje u većini slučajeva pokazuju verbalno prema drugim djevojčicama, a dječaci fizički prema drugim dječacima. Dječaci s vremenom pokazuju sve manju agresivnost prema djevojčicama (Cairns i sur., 1989, prema Vasta i sur., 2005).

2.1.2. Okolinski čimbenici

Iako se agresivnost često proučava u etiologiji kod životinja, a korijen joj se traži u genima i biološkim čimbenicima, ona se u određenim uvjetima u okolini može pojaviti kod bilokoga (Katalinić i Šendula Jengiđ, 2017). Predstavnici teorije socijalnog učenja smatraju da je agresivnost ponašanje koje je naučeno, a ne genetski uvjetovano (Bandura, 1973, prema Vasta i sur., 2005). To potkrjepljuju tvrdnjom da su u nekim primitivnim kulturama sukobi vrlo rijetki (Montuage, 1968, prema Vasta i sur., 2005). Teorijom „plemenitog divljaka“, ljudska bića se smatraju plemenitim stvorenjima koje društvo svojim restrikcijama prisiljava da postanu agresivna i neprijateljska (Rousseau, 1762, prema Kušević i Melša, 2017).

Agresivnost se prema teoriji socijalnog učenja usvaja neposrednim iskustvom ili opažanjem po modelu (Boričević Maršanić i sur., 2015). Bandura je još 1961. godine proveo istraživanje na napuhanom klaunu-igrački (tzv. Boba klaun) u kojem je jedna grupa djece promatrala model prema kojem je agresivno ponašanje prema lutki bilo nagrađeno, a

jedna grupa model po kojem je isto ponašanje bilo kažnjeno. Kad im je kasnije pružena prilika da se igraju s lutkom, djeca koja su promatrala nagrađena agresivna ponašanja i sama su pokazivala takva ponašanja prema lutki, a ona koja su promatrala kažnjeno ponašanje nisu (Vasta i sur., 2005). „Ali kada im je kasnije ponuđena nagrada ako ponove agresivna ponašanja, obje su grupe bile sposobne izvesti ih sasvim točno“ (Bandura, 1965, prema Vasta i sur., 2005: 49). Ovo je istraživanje potaknulo brojne druge istraživače da potvrde dječje učenje agresivnih ponašanja iz okoline – ponašanja koja kasnije primjenjuju u dodiru s vršnjacima koji ohrabruju agresivna ponašanja. Modeliranje i/ili potkrjepljenje u kombinaciji s iskustvom nakon ponavljanja ponašanja mogu se odraziti na agresivne reakcije djeteta (Boričević Maršanić i sur., 2015). Uz učenje po modelu usko je vezano i učenje po uspjehu: ako dijete nakon određenog ponašanja naiđe na odobravanje, veća je vjerojatnost da će ga ponoviti (Ortner, 2007). Dječje učenje slično je kao učenje znanstvenika: osmisle teorije, testiraju ih u praksi i uče iz vlastite greške, ili iz vlastitog uspjeha (Juul, 2018).

2.1.2.1. Utjecaj obitelji na razvoj agresivnog ponašanja

Dječja agresivnost može proizaći iz odnosa unutar obitelji. Na agresivnost djece mogu utjecati: česte roditeljske svađe, nasilje u obitelji, razvod roditelja, zlostavljanje, psihički poremećaji roditelja, neadekvatni odgojni postupci roditelja, loš roditeljski primjer, nedostatak brige i uključenosti (Boričević Maršanić i sur., 2015). Obitelji u kojima su roditelji snažno psihološki kontrolirali djecu poticale su razvoj agresivnih ponašanja (Klarin i sur., 2018). Roditelji agresivne djece često na agresiju odgovaraju agresijom (Dodge, Petit i Bates, 1994, prema Vasta i sur., 2005). Dansko istraživanje pokazalo je da roditelji u 80% slučajeva na dječju agresiju odgovaraju agresijom, ali oni su svoje ponašanje procijenili agresivnim u samo 20% slučajeva (Juul, 2018). Sa stajališta teoretičara socijalnog učenja, takav pristup nije dobar iz dva razloga – roditelji djeci na taj način modeliraju agresivno ponašanje koja djeca onda oponašaju i na taj način imaju odnos s djecom u kojem se podržava i izaziva agresivnost (Vasta i sur., 2005). U takvim obiteljima dolazi i do tzv. obiteljskih procesa prisile, u kojima članovi obitelji upravljaju jedni drugima agresijom i drugim sredstvima prisile (negativnim potkrjepljenjem), a djeca ih ne slušaju i međusobno frustriraju i zadirkuju jedni druge (Patterson i sur., 1992, prema Vasta i sur., 2005). Ovakvo ponašanje stvara zatvoreni krug u kojem se samo privremeno utišava određeno ponašanje i povećava se vjerojatnost ponavljanja istog, kako u obiteljskom domu, tako i van njega. Ovakvo je ponašanje često u obiteljima koje su u

nekoj vrsti egzistencijalne krize uzrokovane siromaštvom ili nepovoljnim životnim uvjetima koji utječu na stvaranje negativnih obiteljskih odnosa, a djeca se socijalno teže prilagođavaju (Klarin i sur., 2018). Roditelji su pod stresom, socijalno isključeni i ranjivi, obiteljski odnosi postaju narušeni, sve se to odražava na dijete koje pokazuje agresivna ponašanja i ukoliko se na njih odgovara agresivnim ponašanjem dolazi do kruga agresije koji teško puca budući da je uzrokovan i vanjskim utjecajem (Ajduković, Matančević, Rimac, 2017). Nezaposlenost roditelja i nizak socioekonomski status (SES) smatraju se čimbenicima rizika za razvoj agresivnih ponašanja (Boričević Maršanić i sur., 2015). Smatra se da SES već od rođenja utječe na socijalno i psihičko stanje djeteta (Klarin i sur., 2018). Djeca su puno osjetljivija na neimaštinu jer imaju potrebe na koje je potrebno trenutačno odgovoriti, a ne razumiju da one nisu zadovoljene zbog nedostatka resursa. Usto se od rane dobi susreću sa stigmatizacijom, neuključenošću ili napuštanjem obrazovnog sustava i neadekvatnom zdravstvenom skrbi (Bouillet, 2019). Siromaštvo se sve češće povezuje sa razvojem anksioznosti i depresije kod djece te s eksternaliziranim problemima u ponašanju, kao što su agresivnost i kršenje društvenih normi (Ajduković i sur. 2017). Duljina siromaštva i niskog SES značajno određuje intenzitet i duljinu poremećaja (Klarin i sur., 2018). Unatoč tome, čak i kratkotrajno siromaštvo može ostaviti dugotrajne posljedice na razvoj djeteta (Ajduković i sur. 2017).

Činitelji rizika razvoja agresivnih ponašanja djece unutar obitelji su kvaliteta majčinstva i psihičke smetnje roditelja kao što su: alkoholizam, kriminalitet, antisocijalno ponašanje, depresija (Kušević i Melša, 2017). Majka od početka djetetova života odgovara na djetetove potrebe i otklanja mu frustracije, a kasnije, instinktivno malo po malo, pušta dijete da se samo nosi s frustracijama. Istraživanja su pokazala da majčina depresija, negativni odnos prema roditeljstvu, pa čak i nedostatak dojenja, mogu utjecati na kasniju pojavu agresivnih ponašanja kod djece (Cote i sur., 2018). Odnos majke i djeteta od najranijeg djetinjstva utječe na razvoj sigurne privrženosti (Bowlby, 1985, prema Kušević i Melša, 2017). Problemi u ranom razvoju privrženosti pokazala su se kao čimbenici za razvoj agresivnih ponašanja (Boričević Maršanić i sur., 2015). Konkretno razvoj izbjegavajuće ili anksiozne privrženost u ranom djetinjstvu može kasnije utjecati na pojavu agresivnog ponašanja (Kušević i Melša, 2017).

Budući da uče po modelu, djeca koja nisu bila agresivna mogu postati agresivna oponašajući ponašanje koje vide kod kuće, promatrajući roditelje koji su loš model i uzor ponašanja (Boričević Maršanić i sur., 2015). „Istraživanje koje je proveo Studijski centar

socijalnog rada Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu pokazalo je razmjere zlostavljanja djece u obiteljima – 25 % bilo je fizički, a 21 % psihički zlostavljano od strane roditelja. Osim toga, 2/3 ispitane djece bilo je izloženo psihičkoj agresiji roditelja“ (Kušević i Melša, 2017:106/107). U prošlosti se agresivnost smatrala narušavanjem „prirodne hijerarhije moći“ i svako suprotstavljanje autoritetu bilo je kažnjeno. Čak i danas 55% roditelja u europskom istraživanju priznaje da ponekad tjelesno kažnjava dječje neprihvatljivo ponašanje. Također, neki roditelji udaranje i vikanje smatraju posljedicom, ali posljedice se mogu djetetu objasniti kroz razgovor i razumijevanje – udaranje i vikanje je kazna, koja se ne poklapa sa iskustvenim učenjem. Kada bi dijete palo sa stabla na stražnjicu jer je bilo neoprezno, to bi bila posljedica ponašanja, ali udarac u stražnjicu kao roditeljsko agresivno ponašanje iz straha da dijete padne je kazna (Juul, 2018). Neurobiolozi koji se bave istraživanjem gena koji utječu na razvoj agresivnosti ističu kako uz biološke čimbenike velik utjecaj ima okolina, obiteljski utjecaj i zlostavljanje (Jukić i Savić, 2014). Zlostavljana i zanemarivana djeca pokazuju znatno veću vjerojatnost za razvoj eksternaliziranih problema u ponašanju (Đuranović i Opić, 2013). Republika Hrvatska zakonski je propisala sankcije za obiteljsko nasilje. Obiteljski zakon (NN 103/15, 98/19) štiti prava i dobrobiti djeteta i mlađe punoljetne osobe, zabranjuje nasilničko ponašanje bračnog druga ili bilo kojeg drugog punoljetnog člana obitelji, te navodi sankcije za navedeno ponašanje. Važno je napomenuti da je člankom 132. svatko dužan obavijestiti Centar za socijalnu skrb o kršenju djetetovih prava, a posebice o svim oblicima tjelesnog ili duševnog nasilja, spolne zlorabe, zanemarivanja ili nehajnog postupanja, zlostavljanja ili izrabljivanja djeteta, a Centar za socijalnu skrb dužan je intervenirati (Obiteljski zakon, NN 103/15, 98/19).

Neki autori smatraju da život sa samo jednim roditeljem podrazumijeva nižu razinu socijalne kompetencije, što dovodi do razvoja rizičnih ponašanja kod djece (Đuranović i Opić, 2013). U istraživanju kojeg su proveli Brajša-Žganec i Hanzec (2015) ispitana je veza agresivnog ponašanja sa strukturom obitelji u kojem dijete živi i odnosa unutar te obitelji. Također je ispitano postoji li razlika u pojavnosti agresivnog ponašanja ovisno o tome je li obitelj jednoroditeljska ili cjelovita. U istraživanju su sudjelovale 73 udane i 72 samohrane majke djece predškolske dobi (prosječna dob 4,9 godina) i nekoliko odgajateljica (Brajša-Žganec i Hanzec, 2015). Rezultati istraživanja pokazali su da nema statistički značajnih razlika u izraženosti agresivnosti djece predškolske dobi koja žive u cjelovitim obiteljima i onih koji žive samo s majkom. Također je ispostavljeno da dvije

skupine majki pokazuju slične procjene zadovoljstva različitim aspektima obiteljskog funkcioniranja, te da obje skupine majki jednako procjenjuju svoje i djetetove negativne emocije i sukladno s njima podjednako postupaju (Brajiša-Žganec i Hanzec, 2015). „Rezultati ovog istraživanja pokazali su da djeca u jednoroditeljskim obiteljima s majkom kao skrbnicom nemaju više problema u manifestiranju agresivnog ponašanja i somatskih poteškoća, u odnosu na djecu iz cjelovitih dvoroditeljskih obitelji, te su čak i nešto više prosocijalna, što možemo pretpostaviti da možda može biti posljedica nekih kompenzacijskih mehanizama tijekom razvoja“ (Brajiša-Žganec i Hanzec, 2015:145).

2.1.2.2. Utjecaj medija na agresivno ponašanje

Kao čimbenik agresivnosti iz okoline u istraživanjima se često spominju mediji. Neka istraživanja Alberta Bandure (1979) potvrdila su da djeca oponašaju agresivno ponašanje iz medija, najčešće agresivna ponašanja „dobrih“ likova koji agresijom postižu svoj cilj, što djecu čini tolerantnijim prema nasilju (Parke i Slaby, 1983, prema Vasta i sur., 2005). Ipak, novija istraživanja sve manje medije prikazuju kao isključivo loše. Mediji su relativno nov pojam u svijetu, a u ljudskoj je prirodi strah od nepoznatog. Grčki se filozof Platon (4.st.pr.Kr.) protivio širenju pismenosti jer je smatrao da će to prouzročiti anarhiju (Laniado i Pietra, 2005). Istina je da mediji na mnogo razina mogu biti opasni i da s njima treba oprezno rukovati, pogotovo kad su u pitanju djeca. Ishodi izloženosti djece medijima mogu biti kratkoročni ili dugoročni, ovisno o dužini, učestalosti i načinu izloženosti (Visković i Višnjic Jevtić, 2017, prema Mendeš i Vidović Schreiber, 2017). Međutim, nasilje podrazumijeva mnogo složenije međusobne odnose u društvu, a mediji se olako proglašavaju krivcima jer s njima šira populacija svakodnevno dolazi u kontakt (Kunzick i Zipfel, 2007). Utjecaj medija na agresivno ponašanje više je društveno, nego znanstveno određeno, što se u literaturi često naziva „osudom mase od strane mase“ (Hofstatter, 1957, prema Kunzick i Zipfel, 2007: 3).

Za početak je važno utvrditi koliko djeca zapravo razumiju medije. Istraživanja su pokazala da djeca do tri godine ne razlikuju stvarnost od televizijskih slika. Ako ih pitamo što će se dogoditi ako televizor okrenemo naopako dok se na njemu prikazuje zdjela s pahuljicama, dijete će odgovoriti da će se pahuljice prosuti. Djeca sa tri godine počinju razumjeti da likovi na televiziji nisu stvarni, točnije vjeruju da žive u televizoru ili dolaze preko zida. Sa četiri godine počinju razlikovati crtane i stvarne likove. Sa 5 i 6 godina djeca razlikuju stvarni svijet od medijskog, ali ne mogu povezivati likove (Laniado i Pietra,

2005). Imajući u vidu razvojni status djeteta, moguće je pretpostaviti da djeca opasnosti ili dobrobiti medija preslikavaju od njima važnih osoba, što su najčešće roditelji (Visković i Višnjic Jevtić, 2017, prema Mendeš i Vidović Schreiber, 2017). Postavlja se pitanje doživljavaju li onda djeca uistinu nasilje u medijima toliko stvarno da počnu primjenjivati agresivna ponašanja iz crtanih filmova i videoigrice u stvarnosti. U okrivljanju medija za agresivno ponašanje javlja se tzv. „učinak treće osobe“ u kojem, pri procjeni komunikacije i štetnosti medija, osoba neće prestati koristiti te iste medije jer se negativni utjecaj ne odnosi na nju, ni na njoj bliske osobe, već na neki treću, najčešće apstraktnu osobu (Kunzick i Zipfel, 2007). Ono što je znanost u istraživanjima potvrdila je povezanost socioekonomskog statusa sa izloženošću medijima i razvojem agresivnog ponašanja. Suprotno istraživanjima prije spomenutim u ovom radu, u kojima se SES smatra rizičnim faktorom za razvoj agresivnih ponašanja, ova su istraživanja utvrdila povezanost između visokog SES-a i visoke izloženosti medijskom utjecaju zbog čega su djeca sklonija razvoju agresivnih ponašanja. Važno je napomenuti da se pod negativnom izloženošću medijima smatra dugotrajna i neselektivna, a ne svaka izloženost medijima (Visković i Višnjic Jevtić, 2017, prema Mendeš i Vidović Schreiber, 2017).

Različite su teorije koje povezuju agresivno ponašanje i medije. Teorija katarze jedna je od najstarijih teorija koja smatra da kroz promatranje nasilja pada želja gledatelja da se i sam ponaša agresivno kroz osjećaj katarze/pročišćenja, ali ova je teorija osporena jer nema dovoljno empirijskih dokaza. Inhibacijska teza i teza preokreta temelje se na „bumerang teoriji“ i smatraju da promatranje nasilja i posljedica nasilnog ponašanja mogu imati sputavajući i zastrašujući učinak te potaknuti prosocijalno ponašanje zbog suosjećanja sa žrtvom. Teza navikavanja smatra da učinak medija čini osobu manje osjetljivom na nasilje, a teza kultiviranja smatra da mediji dugoročno oblikuju sliku svijeta. Međutim, obje teorije još nisu dovoljno istražene i nedostaje im empirijskih dokaza. Postoji još teorija koje povezuju medije i agresivno ponašanje, ali sve ih karakterizira pronalazak neke povezanosti između medija i agresivnog ponašanja, ali nedostatak dugoročnih istraživanja i čvrstih empirijskih dokaza. Na ovom je području potrebno još mnogo istraživanja kako bi se sa sigurnošću moglo reći je li na agresivno ponašanje utječu ili ne utječu mediji (Kunzick i Zipfel, 2007). Činjenica je da mediji mogu imati i pozitivne učinke na djecu. Informacije nikada nisu bile dostupnije, a djeca preko medija mogu lakše istraživati svijet oko sebe. Odrasle osobe trebaju odgovorno koristiti medije u radu s djecom i pratiti kakve im sadržaje puštaju, ali mediji svakako ne trebaju biti glavni krivci za razvoj

agresivnih ponašanja (Laniado i Pietra, 2005). „Pozitivni učinci ne mogu se postići zabranama i ograničavanjem, nego angažiranošću u primjerenom poticajnom okruženju, što upućuje na potrebu razvoja medijskih i profesionalnih kompetencija odgajatelja i dodatno educiranje roditelja“ (Visković i Višnjić Jevtić, 2017, prema Mendeš i Vidović Schreiber, 2017: 42). Iako su istraživanja pokazala da mediji ipak nemaju toliki utjecaj na razvoj agresivnih ponašanja, oni mogu biti dobra platforma za pokazivanje postojeće agresivnosti prema drugima. Agresivnost preko medija naziva se „cyberbullying“, ali je karakteristična za stariju djecu više nego za djecu predškolske dobi (Jhangiaini i sur., 2011).

Postavlja se pitanje jesu li onda i knjige, i bajke, kao tiskani mediji, poticaj za razvoj agresivnih ponašanja budući da ponekad sadržavaju agresivna i crno/bijela ponašanja. „Dječji psihijatar Bruno Bettelheim istraživao je mogu li, priče prepune nasilnih i jezovitih opisa, naškoditi djetetu: učiniti ga neosjetljivim na grubost i okrutnost ili ispuniti strahovima i noćnim morama. Zaključio je da su bajke dio folklornog nasljeđa gotovo svih naroda svijeta i da imaju jasnu, pozitivnu ulogu u socijalizaciji djece“ (Sumić Flego i Visković, 2013: 167). Dapače, bajke mogu pomoći u suzbijanju agresivnih i drugih problematičnih ponašanja, pri čemu se djeca poistovjećuju s junacima i često s oduševljenjem prihvaćaju ponuđene ideje za rješavanje problema (Ortner, 2007). Kod mlađe su djece prikladne slikovnice koje opisuju osnovne emocije, način na koji se te emocije osjećaju u tijelu, misli i ponašanja koja se vezuju uz emociju. Na taj način čak i manja djeca mogu naučiti prepoznati vlastitu emociju što omogućava pomoć u nošenju s negativnim emocijama, a to se isto može ostvariti preko slikovnica i priča (Boričević Maršanić i sur., 2015). Bajke djetetu pružaju lakši uvid u dobra i loša ponašanja te prepoznavanje vlastitih nepoželjnih ponašanja. Pružaju djeci emocionalno rasterećenje jer su jasno predvidive, a ta predvidivost omogućava djetetu i osjećaj kontrole nad situacijom koju u stvarnosti često ne može kontrolirati (Sumić Flego i Visković, 2013).

3. Agresivno ponašanje djece predškolske dobi

Agresivna djeca predškolske dobi često su dominantna i osvetoljubiva, a u socijalnim interakcijama poduzimaju neprikladne akcije. Repertoar rješavanja problema im

je niži od neagresivne djece što znači da će problem prije rješavati direktnom nasilnom akcijom, nego razgovorom i suradnjom (Boričević Maršanić i sur., 2015).

Agresivna djeca često će ponašanja drugog djeteta procijeniti agresivnim, a teško će pokazati razumijevanje i empatiju (Boričević Maršanić i sur., 2015). Upravo je „vježbanje“ empatije kroz priče jedno od intervencija s djecom koja pokazuju agresivna ponašanja jer ih potiče na razumijevanje drugih i mirnije rješavanje problema (Vasta i sur., 2005). Agresivna djeca često podcjenjuju svoju agresivnost te je smatraju opravdanom jer ih dovodi do željenog cilja (Boričević Maršanić i sur., 2015).

3.1. Raširenost agresivnog ponašanja unutar dječjeg vrtića

Dječji vrtić je, uz obitelj, najvažniji čimbenik u rastu i razvoju djece. Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje (2014) dijete smatra aktivnim sustvarateljem svojih znanja, a kurikulum se gradi konstruktivistički i sukonstruktivistički. Dijete se smatra aktivnim građaninom zajednice i njeguje se djetetova sloboda, a odgajatelj predstavlja poticatelja i promatrača. Pri tome odgajatelj, promatrajući djetetova slobodna ponašanja i razvojno prateći djetetov razvoj, može uočiti i reagirati na rizična ponašanja, kao i uočiti uzročno-posljedičnu vezu njihovog nastanka (Đuranović i Opić, 2013). Raširenost agresivnog ponašanja unutar dječjeg vrtića može se objasniti nedostatkom sagledavanja uzroka ponašanja budući da je to ponekad teško uslijed brige za više djece u skupini. Ako se nitko ne pita zašto je dijete ljuto, agresivno se ponašanje samo potiskuje, ali se ne pronalazi rješenje za njega. Istraživanje u Danskoj pokazalo je da se 24% dječaka ne osjeća dobro unutar vrtića i drugih ustanova za dnevnu skrb, a odgajatelji su ponašanje 22% dječaka označili kao agresivno ili rizično ponašanje (Juul, 2018). Djeca često podliježu agresivnom ponašanju zbog utjecaja druge djece. Naime, vraćanje udarca ili uvrede ne smatraju se lošim, već „pravdom“. Djeca su često mišljenja da nisu kriva za udarac ili uvredu ukoliko je to odgovor na ono što je već učinjeno njima (Bierman, 2004, prema Cakić i Velki, 2014). Neka djeca predškolske dobi pokazuju agresivna ponašanja unutar dječjeg vrtića, ali ne i u obitelji i kod kuće. Istraživanja su pokazala da ta djeca nisu nužno sama po sebi agresivna, već kod kuće pokazuju neverbalne znakove nezadovoljstva koje njihova obitelj prepoznaje, a unutar ustanove imaju potrebu agresivnim ponašanjem iskazati to isto nezadovoljstvo (Juul, 2018).

Istraživanja u području kognitivnih procesa koji prethode vršnjačkoj agresiji bavila su se razvojem socijalne kognicije, odnosno tome kako djeca shvaćaju društveni svijet u

kojem žive. Djeca u početku pokazuju fizičku i direktnu agresiju, koja postaje indirektna i latentna kako dijete odrasta i počinje shvaćati društvene norme te prihvatljiva i neprihvatljiva ponašanja (Cote i sur., 2018). Djeca odmalena i sama prepoznaju agresivno ponašanje. Istraživanja su pokazala da djeca već u 1.razredu osnovne škole prepoznaju agresivna ponašanja i u velikoj se mjeri slažu sa procjenom agresivnosti svojih vršnjaka, te na temelju tih procjena odlučuju hoće li im netko biti prijatelj ili ne (Younger i Piccinin, 1989, prema Vasta i sur., 2005). Djeca u dobi od 5 godina prepoznavala su i druge oblike agresije, primjerice premještajnu. Djeca koja su agresivna kognitivno teže procjenjuju socijalne situacije, a prisjećaju se manje pozitivnih karakteristika neke socijalne interakcije u usporedbi sa neagresivnom djecom. Takva su djeca često sklona subjektivno procijeniti situaciju i stvarni događaji ne utječu na to kako će se osjećati jer ih procesuiraju različito (Boričević Maršanić i sur., 2015). Provedeno je istraživanje u kojem su djeci na vrpci puštane snimke djeteta koje nanosi drugom djetetu povredu ili ga provocira, a da pritom namjere tog udarca ili provokacije nisu jasne. Agresivna su djeca odmah prepisivala „nasilniku“ zle namjere, čak i u situacijama u kojima je bilo očito da namjere nisu neprijateljske. „Takvi nalazi govore da su neka djeca agresivna možda zato što svijet ne vide na isti način kao i većina druge djece“ (Vasta i sur., 2005: 553) Agresivna djeca sklona su procjenjivati tuđe ponašanje zlim i neprijateljskim, te im se često čini da drugi krše pravila (Boričević Maršanić i sur., 2015).

Posljedice agresivnog ponašanja unutar dječjeg vrtića mogu biti: problemi s vršnjacima, odbačenost od vršnjaka i socijalna izolacija (Boričević Maršanić i sur., 2015). Provedeno je istraživanje na skupini od 240 djece u dobi od 5 do 7 godina iz 10 starijih vrtićkih skupina u Osijeku sa svojim odgojiteljicama. Cilj istraživanja bio je utvrditi postoji li povezanost između agresivnog ponašanja i prihvaćenosti djece od strane vršnjaka unutar dječjih vrtića (Cakić i Veliki, 2014). Svaka je odgajateljica procjenjivala oko pola djece svoje skupine koju nije mogla birati, a u procjeni su sudjelovali i psiholozi kojima su djeca već bila poznata. „Dobivena je statistički značajna negativna povezanost agresivnog ponašanja i prihvaćenosti na cijelom uzorku te kod dječaka, dok je kod djevojčica povezanost negativna, ali ne i statistički značajna“ (Cakić i Velki, 2014: 19). Dobiveni rezultati u skladu su s drugim istraživanjima. Agresivni dječaci bili su manje prihvaćeni od strane neagresivnih vršnjaka, a neagresivni su dječaci upravo agresiju navodili kao razlog (Cakić i Velki, 2014). „Neprihvaćeni dječaci u predškolskoj dobi kod kojih je agresivno ponašanje ostalo stabilno i u dobi od 8 godina i dalje su bili manje prihvaćeni, za razliku od

dječaka koji su u dobi od 8 godina pokazivali nižu razinu agresivnosti u odnosu na raniju dob“ (Cakić i Velki, 2014: 20). U istraživanju Einsberga i sur. (1999), prema Cakić i Velki (2014) rezultati su pokazali da je kontroliranje ljutnje kod djece u dobi 4 do 6 godina povezano s kvalitetom njihovog odnosa sa vršnjacima nakon četiri godine. Djeca koja su se povlačila iz socijalnih situacija kad su bili ljuti, četiri su godine kasnije pokazivala probleme u ponašanju. Djeca koja su bila manje agresivna i koja su kontrolirano pokazivala ljutnju, bila su prihvaćenija od svojih vršnjaka (Einseberg i sur., 1999, prema Cakić i Velki, 2014). Psiholozi navode da postoji velika mogućnost odbacivanja agresivnog djeteta od vršnjaka jer je agresivno ponašanje antisocijalno ponašanje i agresivno dijete ne pokazuje određene socijalne vještine prema drugoj djeci (Cakić i Velki, 2014). Postavlja se pitanje jesu li agresivna djeca onda uvijek odbačena i mogu li biti članovi postojanih društvenih skupina? Provedeno je istraživanje na skupini vrlo agresivnih dječaka i djevojčica na temelju izvještaja njima bliskih osoba (Carins i sur., 1998, prema Vasta i sur., 2005). U istraživanje su uključena i neagresivna djeca koja su sa što više karakteristika odgovarala djeci iz prve skupine (po dobi, rasi, kulturi, spolu). Istraživanja su pokazala da su agresivna djeca jednako dobro sklapala prijateljstva kao i neagresivna djeca, ali su se pritom međusobno birala agresivna odnosno neagresivna djeca. Ova su djeca promatrana u prirodnom okruženju, prema tome, ovo je istraživanje dalo različite rezultate od stereotipnih istraživanja prema kojima su agresivna djeca odbačena i izolirana. „Naime, prema uvriježenom mišljenju, agresivno ponašanje djecu automatski osuđuje na izolaciju, što nije uvijek točno. Mnoga agresivna djeca imaju mrežu prijatelja sličnih sebi.“ (Vasta i sur., 2005: 556)

4. Intervencije kod agresivnog ponašanja

Ako u obitelji ne postoje rizični čimbenici za razvoj agresivnih ponašanja ili su oni na zadovoljavajućoj razini, onda predstavljaju zaštitne čimbenike protiv razvoja agresivnog ponašanja. U intervencijama protiv agresivnog ponašanja ulogu ima i prevencija. Prevencija podrazumijeva zaštitu, sprječavanje i izbjegavanje unaprijed, a kod djece predškolske dobi to znači ulaganje u kvalitetu djetetovog života, razumijevanje i komunikaciju s djetetom u njemu najbližoj okolini, obitelji i predškolskoj ustanovi (Đuranović i Opić, 2013). Tri su glavna oblika prevencije kroz suradnju roditelja i ustanove: univerzalna prevencija (preventivne informacije i smjernice za sve roditelje),

selektivna prevencija (individualni i grupni oblici rada) i inducirana prevencija (kod postojećih rizika koji već prelaze u teškoće) (Bouillet, 2019). Najunosnije i najkonstruktivnije kvalitete koje roditelji, stručnjaci i druge djetetu bliske osobe mogu unijeti u život agresivnog djeteta su: razgovor, interes, znatiželja, raspoznavanje i osobni feedback – povratnu informaciju (Juul, 2018).

Nijedan osjećaj ne treba potiskivati niti ga možemo ugasiti, ali možemo kontrolirati način na koji se nosimo s njim. Nije poželjno emocije dijeliti na „dobre“ i „loše“ i forsirati samo sreću. Emocije nije moguće odbaciti i učiniti da nestanu, svaka je emocija prirodna i potrebna (Juul, 2018). Potiskivanje agresije može dovesti do razvoja nekih psihosomatskih bolesti (Kušević i Melša, 2017). Autor Juul (2018) naglašava važnost izražavanja i dekodiranja agresije te navodi kako potiskivanje agresije može dovesti do ugroženog duševnog zdravlja, manjka samopouzdanja i poremećaja osjećaja vlastite vrijednosti. Agresivno ponašanje ne smije biti diskriminirano niti o njemu treba šutjeti, ono je prirodno i rješivo kao i svaki drugi problem, samo treba biti otvoren i strpljiv (Juul, 2018). S agresijom se često vezuju neke snažne emocije, npr. ljutnja (Vasta i sur., 2005). Ljutnja je negativno afektivno stanje koje uključuje povećanu fizičku uzbuđenost i tendenciju za stvaranje agresivnog ponašanja, a često je isprovocirana frustracijom ili interpersonalnim zadirkivanjem (Ibrahim i sur., 2016). Dijete se može nositi s osjećajem ljutnje i agresije preusmjerenjem energije u druga ponašanja, npr. udaranjem u boksačku vreću. Takva zamjenska ponašanja su oblik katarze, a cilj katarze je postupno rasterećenje agresivnog nagona (Vasta i sur., 2005). „Mnogi se kliničari koji liječe djecu sa smetnjama agresivnoga ponašanja slažu da djeca koja su odrastala u uvjetima gdje je igra nudila veće mogućnosti sublimacije (npr. igranje u pijesku) imaju manje problema s agresijom u interrelacijskim odnosima s vršnjacima“ (Kušević i Melša, 2017:107).

4.1. Intervencije unutar ustanove

Djeca unutar dječjeg vrtića, a posebno jaslica, često prema drugoj djeci pokazuju agresivna ponašanja. Ponekad je diskutabilno jesu li to uistinu agresivna ponašanja ili prirodno ponašanje u određenoj razvojnoj fazi, ali važno je pravilno reagirati. Ukoliko neko dijete npr. grize drugo dijete, potrebno mu je prići iskreno i s razumijevanjem, reći mu da ne volimo kada to radi i da drugo dijete to jako boli, ali pokušati saznati namjeru ugriza. Vrlo je vjerojatno da će tim pristupom frustracija nestati, kao i potreba djeteta da grize jer naša poruka uključuje, a ne isključuje bit ugriza (Juul, 2018). Agresivno

ponašanje nije poželjno na silu smirivati, niti mu pridavati previše pažnje ukoliko dijete ima nasilne ispade unutar skupine, osim ako su opasni i rizični i potrebno je otkloniti opasnost (Ortner, 2007). „Dijete ni u jednom trenutku ne smije osjetiti prisilu, a nešto jači stisak ruke mogao bi u njemu stvoriti dojam kako njegovo agresivno ponašanje izaziva pozornost okoline hrabreći ga da ustraje u takvom ponašanju, što se želi izbjeći. Smijeh djece, komešanje, prekidanje aktivnosti i slične reakcije u skupini, motiviraju agresivno dijete da nastavi s neprimjerenim ponašanjem, a indiferentan odnos i ignoriranje takvog ponašanja inhibira agresivnost i daje pozitivne učinke u modifikaciji ponašanja“ (Kojić i sur., 2015). Odgajateljima je važno sebi osvijestiti da će postojati i tzv. „helikopter-roditelji“ koji pretjerano kontroliraju svoju djecu i ako je njihovo dijete „napadač“ neće moći priznati da je njihovo dijete nekoga napalo ili ugrizlo, a ako su roditelji „žrtve“ žalit će se i biti previše moralno uzbuđeni. U takvim je situacijama važno na miran način roditeljima objasniti da je to najčešće normalan način dječjeg iskazivanja frustracija (Juil, 2018).

Psihoterapija je prvi oblik liječenja agresivnosti kod djece. Provodi je najčešće dječji psihijatar ili psihoterapeut, nerijetko uz prisutnost roditelja. Psihoterapija se najčešće koristi liječenjem igrom, analizom crteža, psihodramom, razgovorom (Kušević i Melša, 2017). U multidisciplinarnom pristupu (uključivanje profesionalaca iz različitih struka) dijagnostički postupci su: promatranje djeteta u odnosu na odrasle i ostalu djecu (način kako se dijete ponaša prema odraslima i drugoj djeci, traži li dopuštenja, jesu li odrasli u interakciji s djecom, ignoriraju li dijete, viču li), uzimanje amnestičkih podataka (pitanja koja su vezana uz odnose u obitelji, kazne i nagrade, odnos djeteta i ukućana), promatranje djetetove igre, analiza crteža, analiza djetetovog ponašanja i upotreba skala procjene (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003). Igra je svaka slobodna aktivnost izvan realnog života u kojoj dijete uživa. Ona je biološki nagon i od neizmjerne je važnosti za dječji socijalni razvoj (Klarin, 2017). Bilo da se dijete igra samo ili s drugom djecom, promatrajući djetetovu igru vrlo brzo dolaze do izražaja djetetove nesigurnosti, strah, agresija, nepovjerenje. Manifestira se u načinu i sadržajima igre i govori nam o djetetovom emocionalnom stanju (Buljan-Flander i Kocijan-Hercigonja, 2003). Igra se smatra terapijom jer dijete kroz igru manifestira svoj unutarnji svijet. Dijete će ponekad kroz igru (npr. odnos lutke prema drugoj lutki) pokazati ponašanje koje njegovi roditelji ili vršnjaci prikazuju prema njemu. Igrom je moguće prepoznati koje razvojne potrebe dijete nije zadovoljilo, promatrati dječju sadašnjost i prošlost, komunicirati s djetetom na novi način,

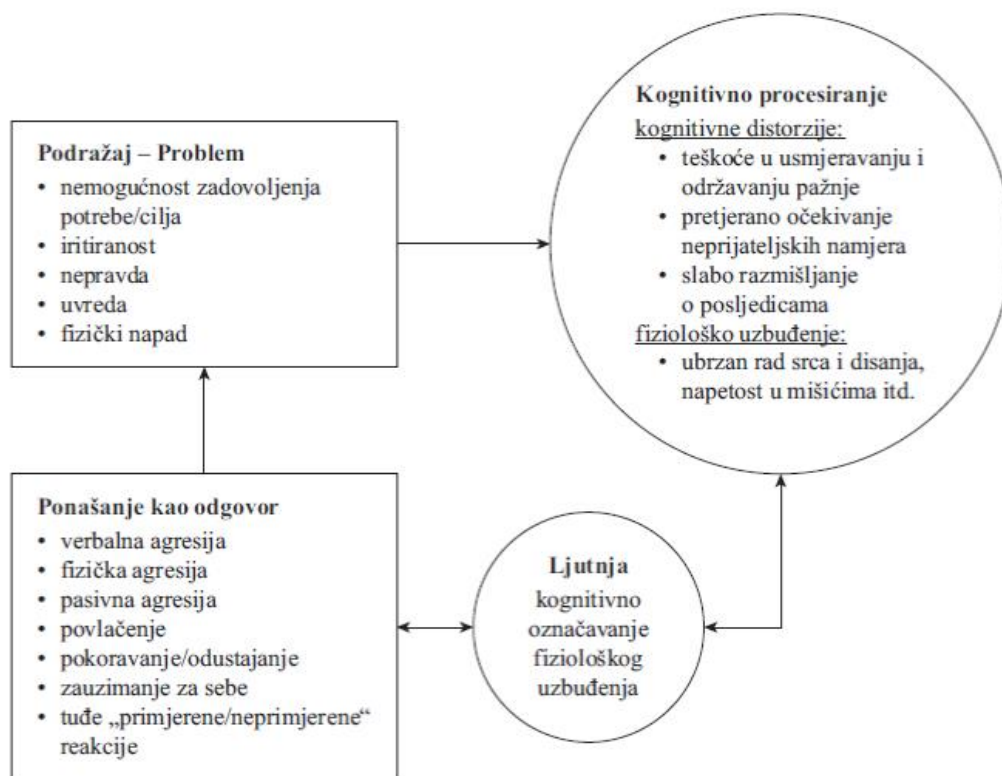
dobiti uvid u dječje strahove (Klarin, 2017). Djeca u početku puno lakše neverbalno izražavaju probleme, zato u terapiji s agresivnom djecom veliku ulogu imaju i dječji crteži iz kojih se može mnogo toga iščitati o uzroku agresivnog ponašanja. Crteži su se pokazali izuzetno učinkovitim u prepoznavanju agresivnih ponašanja i okidača za agresivno ponašanje. Istraživanja su pokazala da agresivna djeca, bez obzira na temu crteža, koriste oblike, simbole i boje koje imaju neprijatno i uznemirujuće značenje, često s namjerom da slike budu „strašne“ (Kojić, Markov i Zeba, 2015). Ukoliko dijete crta obitelj i uporno izostavlja ili predimenzionira neke likove, to može biti znak poremećenih odnosa između članova obitelji. Djeca nekad sa slika izostavljaju sebe ili u crtežu iznose neki traumatski događaj (Buljan-Flander i Hocijan-Hercigonja, 2003). Agresivna djeca često crtaju energetično i žustro, izbacujući frustracije na papir, pri čemu se često dogodi da papir puca. U takvim situacijama nije poželjno naljutiti se na dijete i oduzeti mu crtež, već ispod staviti novi papir i dozvoliti mu da se do kraja izrazi. Kako bi zaključci koje donosimo na osnovi dječjih likovnih uradaka bili dosljedni, radove je potrebno analizirati zajedno s djecom te djetetu dozvoliti da se i verbalno izrazi ako želi, ne donositi ishitrene zaključke na osnovi samo nekoliko radova i njegovati slobodu u dječjem likovnom izražavanju (Kojić i sur., 2015).

Drugi je oblik liječenje agresivnosti lijekovima, antipsihoticima sa širokim spektrom djelovanja. „Zbog težine nuspojava ograničena je njihova upotreba u dječjoj i adolescentnoj psihijatriji, no imaju svoju primjenu u kupiranju agresivnih smetnji kod npr. psihotičnih poremećaja, intelektualnih teškoća s agresivnosti, smetnji ponašanja i sl.“ (Kušević i Melša, 2017:113). Važno je napomenuti da je svako liječenje bez suglasnosti, pogotovo kod djece rane i predškolske dobi, protuzakonito i smatra se prisilom, ugrožava autonomiju pojedinca i negativno utječe na kvalitetu liječenja. Liječenje nasilnog ponašanja pod prisilom smije se primjenjivati samo u ograničenom trajanju i samo u situacijama u kojima je zdravlje ili život osoba ugrožen, što kod dječje agresivnosti rijetkost (Katalinić i Šendula Jengiđ, 2017).

4.1.1. Kognitivno – bihevioralni tretman

Kod intervencija u agresivnom ponašanju važno je razumjeti dijete te uzrok i namjeru djetetovog ponašanja. Dječja agresivnost nije tabu nakon kojeg se djetetu odmah pripisuju nasilničke namjere, stigmatizira ga se i govori „nemoj“. Agresivnost ima svoje uzroke, nerijetko je vapaj djeteta za razumijevanjem ili pokazivanje nezadovoljstva koje

dijete nije naučilo iskazati na drugi način, nuspojava zlostavljanja ili zanemarivanja, potreba da ga se čuje i drugo (Juul, 2018). Kognitivno – bihevioralni model ljutnje i agresije može pomoći u boljem razumijevanju djetetovih agresivnih ponašanja (slika 2) (Kendall, 2006, prema Boričević Maršanić i sur., 2015).

Slika 2. Kognitivno – bihevioralni model ljutnje i agresije

U kognitivno-bihevioralnom tretmanu koriste se kognitivne i bihevioralne tehnike, a tretman je važno prilagoditi uzrastu djeteta (Boričević Maršanić i sur., 2015). Kognitivno – bihevioralni termin podrazumijeva intervencije koje imaju naglasak na principima učenja ponašanja i na korištenju strukturiranih strategija za promjene u razmišljanju, osjećanju i ponašanju (Ibrahim i sur., 2016). Nakon što se od djetetovih bliskih osoba utvrdi stupanj agresivnosti i odrede ciljevi, primjenjuju se bihevioralne ili kognitivne tehnike (Boričević Maršanić i sur., 2015). Kognitivno – bihevioralni tretman temelji se na razumijevanju agresivnog ponašanja, prepoznavanju istog i učenju kako se nositi s njim (Ibrahim i sur., 2016).

Uobičajene kognitivno – bihevioralne tehnike uključuju: identificiranje uzroka i posljedica agresivnog ponašanja, strategije učenja za prepoznavanje i reguliranje ljutnje,

tehnike rješavanja problema, kognitivno prestrukturiranje, modeliranje i učenje društveno prihvatljivih ponašanja koje mogu zamijeniti agresivne reakcije (Ibrahim i sur., 2016). Bihevioralne tehnike su: funkcionalna analiza ponašanja (odrediti uzrok ponašanja i ciljeve promjene ponašanja), identifikacija emocija ili afektivna edukacija (poticanje djeteta na osvještavanje svojih emocija i stupnja jakosti emocija, prepoznavanje vanjskih znakova, npr. ubrzano disanje, crveno lice, ispunjavanje tzv. „termometara ljutnje“), tehnike samokontrole i relaksacije (vježbanje samokontrole, prepoznavanje okidača ljutnje, određivanje tehnika prepoznavanja emocije), tehnike relaksacije (abdomalno disanje, zamišljanje smirujućih događaja i progresivna mišićna relaksacija) i potkrjepljivanje (socijalno ili materijalno). Kognitivne tehnike su: psihoedukacija (osvješćivanje roditelja o problematičnom ponašanju, ali i djeteta na prikladan način), identifikacija i evaluacija negativnih automatskih misli (utvrđivanje veze između misli, osjećaja i ponašanja), verbalne samoinstrukcije (vježbanje samoregulacije unutarnjim govorom), samoumirujuće rečenice (poticanje i pohvala samog sebe), tehnike rješavanja problema u socijalnim situacijama i trening socijalnih vještina (učenje djece kako da misle, a ne što da misle), trening asertivnosti (zauzimanje u sebe uz poštovanje drugoga) i tehnika zauzimanja stajališta (razmatranje učinaka vlastitih loših ponašanja) (Boričević Maršanić i sur., 2015).

Iako je tretman primarno usmjeren na djecu, roditelji također igraju veliku ulogu: dovode djecu, uz njih se djeca osjećaju sigurnije, pomažu prepoznati znakove agresivnosti, daju povratnu informaciju o tome kako dijete primjenjuje ono što je usvojilo na terapiji i pomažu djetetu da primjenjuje tretman kod kuće (Ibrahim i sur., 2016). Prisutnost roditelja može biti od velikog značaja, osobito kod mlađe djece koja su kognitivno nedovoljno zrela za apstraktno rješavanje problema, imaju poteškoće u sekvencijskom mišljenju (organizacijske vještine i dosljedno poštivanje rasporeda), motorički su aktivnija što im onemogućava pažljivo praćenje seansi i egocentrični su na predodžbenoj razini (Boričević Maršanić i sur., 2015). Istraživanja su pokazala da se ovaj tretman pokazao učinkovitim u regulaciji agresivnih ponašanja, ali nije učinkovit za svaki oblik agresivnosti, primjerice za relacijsku agresivnost još uvijek nedostaje kliničkih istraživanja u ovom obliku tretmana (Ibrahim i sur., 2016).

4.2. Intervencije kod kuće

Roditeljske odgojne metode povezane su s agresivnošću. Roditelji bi trebali zamijeniti negativne izjave, poput prijetnji i naredbi, sa pozitivnim oblicima ponašanja

koja potiču dječje prosocijalno ponašanje (Vasta i sur., 2005). Agresija nije odgovor na agresiju, te se na taj način samo stvara začarani krug kojim se agresivnim ponašanjem samo prividno i privremeno utišava određeno ponašanje. Ako roditelji dijete grde ili kažnjavaju nakon nasilnog ponašanja, djetetu je to samo potvrda da ga roditelji „ne vole“ i „ne razumiju“ te se može postići samo kontraefekt (Ortner, 2007). Ponekad djeca, pogotovo manja, nisu ni svjesna da rade nešto loše, primjerice dvogodišnjak previše jako grli svoju malu sestru. Ako roditelji interveniraju govoreći da svoju ljubav treba pokazati nježnije i da je seka još jako mala, vjerojatno će sve biti uredu. Ako roditelji svaki put viču i čupaju djetetu ruku, dijete će ostati zakinuto za vrijedno iskustvo učenja ljubavi uz poštivanje osobnog prostora, a uz to se može dogoditi ono što neuroznanstvenici objašnjavaju „kritičnom okolinom za učenje“, a podrazumijeva roditelje koji kritiziraju djecu i postaju frustrirani jer moraju sve ponoviti „milijun puta“, a dijete se osjeća nezadovoljno samim sobom i nezadovoljstvo izražava agresivnim ponašanjem (Juul, 2018). Roditelji često imaju potrebu stalno opominjati djecu za nasilnička ponašanja, ali bolji bi pristup bio pokušati ignorirati agresivno ponašanje (samo mirno otkloniti eventualnu mogućnost ozljede), ali ne nasilno prekidati nasilno ponašanje jer je dječje nasilničko ponašanje najčešće želja za razumijevanjem i izražavanje nezadovoljstva, a ne samo namjera da nešto razbiju. Kada se dijete smiri, onda s njime mirno porazgovarati, dati mu do znanja da ga razumijemo i da mu želimo biti prijatelji, da želimo zajednički riješiti problem (Ortner, 2007).

Važno je djeci biti dostupan i biti podrška, ali odrediti jasne granice prihvatljivog i neprihvatljivog ponašanja. Nepostojeće ili nejasne granice mogu dovesti do nepravilnog razvoja ličnosti, koji se povezuje s dječjim agresivnim ponašanjima (Kušević i Melša, 2017). Djeca kojima nisu jasno određene granice pokazuju veću vjerojatnost za ponavljanje agresivnih ponašanja, pogotovo ako su prethodnim agresivnim ponašanjem izbjegli neki zahtjev roditelja ili neželjenu aktivnost (Ibrahim i sur., 2016). Važno je napomenuti da određivanje granica prihvatljivog i neprihvatljivog ponašanja nije isto što i nametnuti djetetu pregršt pravila (Juul, 2018). Grubo discipliniranje, grđenje i nekonzistentno držanje discipline (npr. jedan dan se roditelji za nešto naljute, a drugi ne) značajno povećavaju vjerojatnost stvaranja i/ili ponavljanja agresivnog ponašanja (Ibrahim i sur., 2018). Granice se ne određuju principom „poštuj moja pravila ili ću te kazniti i narušiti tvoj integritet“ već na način da djetetu kažemo da ga razumijemo, ali granica je potrebna jer nešto nije sigurno/nije poželjno itd. (Juul, 2018:44).

Glavni je cilj roditeljske intervencije izgrađivanje odnosa sa svojim djetetom i reduciranje dječjih agresivnih ponašanja. U ovome roditeljima može pomoći tzv. „PMT – parent management training“, koji pomaže roditeljima usvojiti nove tehnike, vještine i ponašanja koja su najprikladnija u određenoj situaciji (Ibrahim i sur., 2016). U Hrvatskoj je roditeljima pružena mogućnost prisustvovanja besplatnim radionicama „Rastimo zajedno“ u sklopu Unicefovog projekta „Prve tri su najvažnije“ i drugim različitim vrstama radionica i osnaživanja roditelja. Cilj je takvih projekata osnažiti roditelje, biti podrška roditeljstvu i poticati pozitivne interakcije. Voditelji projekta su stručnjaci kojima se roditelji mogu obratiti individualno ili grupno oko bilo kakvih nesigurnosti ili problema, pa tako i agresivnog ponašanja djeteta (Pećnik i Starc, 2010).

5. Zaključak

Možemo zaključiti da je agresivno ponašanje oblik rizičnog i antisocijalnog ponašanja koje se može pojavljivati u svakoj životnoj dobi, ali u predškolskoj je dobi najistaknutije budući da djeca te dobi još nisu upoznata sa pravilima ponašanja i društvenim normama. Agresivnom ponašanju treba pristupiti kao i svakom drugom problemu u ponašanju kod djece predškolske dobi – objektivno, smireno, bez osude djeteta i/ili okoline, kroz duže nepristrano promatranje i sagledavanje objektivnih uzročnika pojave određenog ponašanja.

Kao što je i ranije u radu navedeno, dječja je predškolska dob osjetljivo razdoblje u kojem se djeca razvijaju sukladno s razvojnim fazama što znači da svako agresivno ponašanje nije nastalo s namjerom nanošenja štete sebi, drugoj osobi ili imovini, već kao reakcija na frustraciju ili određivanje osobnih granica u pojedinoj razvojnoj fazi. Dječji su iskazi i ponašanja skloni promjenama i utjecaju okoline te se kao takvi trebaju promatrati kroz duže vremensko razdoblje prije donošenja zaključaka. Također, agresivno je ponašanje, osobito kod djece, tematika o kojoj nije moguće jednoznačno govoriti niti ga jednoznačno odrediti. Svako je dijete jedinka za sebe sa različitim uzrocima određenog ponašanja i različitim rješenjima za to ponašanje. Poneki će slučajevi biti teži, poneki lakši, ali ono što možemo zaključiti i što se može na sve primijeniti, a već je više puta tijekom rada spomenuto, je to da agresivno ponašanje nije odgovor na agresivno ponašanje.

Također možemo zaključiti da je kod rada s djecom koja pokazuju agresivna ponašanja važno uvijek biti ukorak s vremenom. Odlika je dobrog odgajatelja i načelo Nacionalnog kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje (2014) otvorenost za kontinuirano učenje i spremnost na unaprjeđivanje prakse. Promatrajući literaturu možemo zaključiti da se stavovi, uvjerenja i metode s vremenom ponekad mijenjaju, a svijet se razvija. U ovom je radu to posebno vidljivo kod utjecaja medija na agresivno ponašanje djece predškolske dobi. Različiti se autori priklanjaju različitim stavovima, a potrebno je još mnogo promatranja i istraživanja kako bi se mogle iskazati objektivne, utemeljene i nepristrane činjenice. Intervencije su kod agresivnog ponašanja također ovisne o uzroku tog ponašanja, a usmjerene su na naše reakcije na dječje ponašanje i na učenje djeteta da agresiju i emocije ne potiskuje, već ih prepoznaje i usmjerava. Na dječje agresivno ponašanje utječe i ponašanje odraslih. Djeca promatraju ponašanje odraslih prema sebi, drugima i stvarima, ali i reaguju na ponašanje prema njima. Također, djeca vide kako

odrasli reagiraju na određeno ponašanje te mogu osjetiti i prikrivene emocije koje ih samo još više bune i frustriraju. Kako bi djetetu pokazali da agresivno ponašanje nije za osudu, a da se problemi mogu mirno rješavati, ključno je da i sami svojim ponašanjem i stavovima to pokazujemo. Upravo je iz tih razloga važno biti otvoren i spreman na učenje.

LITERATURA

1. Ajduković, M., Matančević, J., Rimac, I. (2017). Siromaštvo djece iz perspektive stručnjaka: učinci i mogućnosti djelovanja. *Ljetopis socijalnog rada*, vol.24(2): 277-308. Doi: <https://doi.org/10.3935/ljsr.v24i2.182>
2. Bookhout, M., Hubbard, J., Moore, C. (2019). *Temperament and aggression*, <https://www.researchgate.net/publication/330657310_Temperament_and_Aggression>. Pristupljeno 7. srpnja 2020.
3. Boričević Maršanić, V., Karapetrić Bolfan, Lj., Paradžik, Lj., Šarić, D., Zečević, I. (2015). Kognitivne tehnike u kognitivno bihevioralnoj terapiji mlađe djece s eksternaliziranim poremećajima. *Socijalna psihijatrija*, 43(4), 183-190.
4. Bouillet, D. (2019). *Inkluzivno obrazovanje: odabrane teme*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
5. Brajša-Žganec, A., Hanzec, I. (2015). Obiteljski odnosi i psihosocijalna prilagodba djece u cjelovitim i jednoroditeljskim obiteljima. *Klinička psihologija*, 8(2), 139-150.
6. Buljan-Flander, G., Kocijan-Hercigonja, D. (2003). *Zlostavljanje i zanemarivanje djece*. Zagreb: Marko M.usluge
7. Cakić, L., Velki, T. (2014). Agresivnost i prihvaćenost u skupini djece predškolske dobi. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 60(32), 15-22.
8. Cote, S., Girard, L.C., Nagin, D., Tremblay, R. (2018). Development of aggression subtypes from childhood to adolescence: a group-based multi-trajectory modelling perspective. *Journal of abnormal child psychology*, 47(5), 825-838.
9. Dudaš, M., Velki, T. (2016). Pokazuju li hiperaktivnija djeca više simptoma agresivnosti?. *Ljetopis socijalnog rada*, 23(1), 87-121. Doi: <https://doi.org/10.3935/ljsr.v23i1.93>
10. Đuranović, M., Opić, V. (2013). Mogućnosti prevencije rizičnih ponašanja djece predškolske dobi. *Magistra Iadertina*, 8(1), 101-111.
11. Ibrahim, K., McCauley, S., Piasecka J., Sukhodolsky D., Smith, S. (2016). Bihevioral interventions for anger, irritability, and aggression in children and adolescents. *Journal of child and adolescent psychopharmacology*, 26(1), 58-64. Doi: 10.1089/cap.2015.0120

12. Jhingiaini, R., Tarry, H., Stangor, C. (2011). *Principles of social psychology – 1st international edition*, <<https://opentextbc.ca/socialpsychology/>>. Pristupljeno 7. srpnja 2020.
13. Jukić, V., Savić, A. (2014). Neurobiologija agresivnosti i nasilja. *Socijalna psihijatrija*, 42(2), 109-113.
14. Juul, J. (2018). *Agresivnost! Nov i opasan tabu? Vodič za bolje razumijevanje agresivne djece i mladih*. Split: Harfa.
15. Katalinić, S., Šendula Jengiće, V. (2017). Krizna stanja i primjena mjera prisile u psihijatriji. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 38(3), 1225-1240.
16. Klarin, M. (2017). *Psihologija dječje igre*. Zadar: Sveučilište u Zadru
17. Klarin, M., Miletić, M., Šimić Šašić, S. (2018). Problemi ponašanja kod djece i mladih – doprinos sociodemografskih obilježja, zadovoljstva obitelji i socijalne podrške. *Magistra Iadertina*, 13(1), 70-90.
18. Kojić, M., Markov, Z., Zeba, R. (2015). Crtež i likovni izraz u otkrivanju i suzbijanju dječje agresivnosti. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 61(1), 163-174
19. Kunczik, M., Zipfel, A. (2007). Mediji i nasilje: aktualno stanje u znanosti. *MediAnali: međunarodni znanstveni časopis za pitanja medija, novinarstva, masovnog komuniciranja i odnosa s javnostima*, 1(1), 1-26
20. Kušević, Z., Melša, M. (2017). Agresivnost kod djece i adolescenata. *Socijalna psihijatrija*, 45(2), 105-116.
21. Laniado, N., Pietra, G. (2005). *Naše dijete, videoigre, Internet i televizija*. Rijeka: Futura
22. Mendeš, B., Vidović Schreiber, T.T. (2017). *Dijete, knjiga i novi mediji: zbornik radova znanstveno – stručnog skupa s međunarodnom suradnjom*. Split: Filozofski fakultet u Splitu.
23. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta RH. (2014). *Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje*. Zagreb.
24. Obiteljski zakon. *Narodne novine* 103/15, 98/19.
25. Ortner, G. (2007). *Bajke koje pomažu djeci*. Zagreb: Mozaik knjiga.
26. Pećnik, N., Starc, B. (2010). *Roditeljstvo u najboljem interesu djeteta i podrška roditeljima najmlađe djece*. Zagreb: Denona

27. Sumić Flego M., Visković I. (2013). Pripovijedanje kao poticaj za dječju igru. *Zbornik OMEP-a*, Petrović-Sočo, B.; Višnjic Jevtić A. (ur.). Zagreb: OMEP Hrvatska, 2013, 165-176 .
28. Vasta, R., Haith, M., Miller, S. (2005). *Dječja psihologija*. Zagreb: Naklada Slap.

SAŽETAK:

U ovom je radu naglasak na agresivnom ponašanju kod djece rane i predškolske dobi. Objasnjene su definicije i podjele agresivnog ponašanja, kao i dvije osnovne teorije za nastanak agresivnosti, biološka i okolinska. Glavni čimbenici biološke teorije su: geni, hormoni, temperament, dob, spol i amigdala u mozgu. Glavni čimbenici okolinske teorije su: utjecaj obitelji, utjecaj medija i učenje po modelu.

Navedene su osnovne značajke agresivnog ponašanja kod predškolske djece i unutar dječjeg vrtića te je istražena povezanost agresivnog ponašanja i prihvaćenosti vršnjaka. Uloga je odgajatelja, roditelja, stručnih suradnika i djetetu bliskih osoba usmjeriti agresivna ponašanja u druga, društveno prihvatljiva ponašanja. U ovom su radu prikazani oblici intervencija unutar obiteljskog doma i unutar ustanove, gdje spada i kognitivno-bihevioralni tretman. Važno je agresivnost ne potiskivati, imati razumijevanja i strpljenja prema djeci koja pokazuju agresivna ponašanja te se usmjeriti na uzroke i na rješenja.

Ključne riječi: agresivnost, dijete, intervencije, obitelj

SUMMARY:

The focus of this work is aggressive behaviour in children of early and preschool age. Definitions and divisions of aggressive behaviour are explained, as well as two primary theories of aggression occurrence: biological and environmental. The main factors of the biological theory are: genes, hormones, temper, age, sex and amygdala in the brain. The main factors of the environmental theory are: family impact, media impact and learning by model.

This paper examines the main features of aggressive behaviour in children of preschool age and inside the kindergarten. The connection between aggressive behaviour and peer acceptance is researched. The role of the preschool educators, parents, professional associates and people close to the child is to redirect aggressive behaviours in other, socially acceptable behaviours. This paper also analyzes the forms of interventions inside the family home and inside the institution, including the cognitive-behavioral treatment. It is important not to suppress aggression, to show understanding and be patient towards children who display aggressive behaviours and to focus on the causes and solutions.

Key words: aggression, child, interventions, family

Obrazac A.Č.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja HATA FIAMENGO, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja sveučilišnog/e prvostupnika/ce RANOG I PREDŠKOLSKOG ODGOJA, izjavljujem da je ovaj završni rad rezultat isključivo mojega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio završnog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnog rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 08. rujna 2020.

Potpis

H. Fiamengo

Izjava o pohrani završnog/diplomskog rada (podcrtajte odgovarajuće) u Digitalni
repozitorij Filozofskog fakulteta u Splitu

Student/ica: MAJA FIAMENGO

Naslov rada: AGRESIVNO PONAŠANJE KOD DJECE RANE I PREDŠKOLSKE DOBI

Znanstveno područje: DRUŠTVENE ZNANOSTI

Znanstveno polje: ✓

Vrsta rada: PREGLEDNI RAD

Mentor/ica rada:

ESMERALDA SUNKO, doc. dr. sc.

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Komentor/ica rada:

TONI MAGLICA, dr. sc.

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Članovi povjerenstva:

BRANIMIR MENDES, doc. dr. sc.

(ime i prezime, akad. stupanj i zvanje)

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog završnog/diplomskog rada (zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uredenog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude:

- a) rad u otvorenom pristupu
 - b) rad dostupan studentima i djelatnicima FFST
 - c) široj javnosti, ali nakon proteka 6 / 12 / 24 mjeseci (zaokružite odgovarajući broj mjeseci).
- (zaokružite odgovarajuće)

U slučaju potrebe (dodatnog) ograničavanja pristupa Vašem ocjenskom radu, podnosi se obrazloženi zahtjev nadležnom tijelu u ustanovi.

Mjesto, nadnevak: SPLIT, 08. rujna 2020.

Potpis studenta/studentice: M. Fiamengo